

ФІЛОСОФІЯ

УДК 159.922.6(075)

О.С. Бадюл

Одеська державна академія будівництва та архітектури, Україна

ФІЛОСОФСЬКА ПРИРОДА АНАЛІЗУ ДУХОВНОСТІ ЛЮДИНИ

У статті розглянуто проблему духовності людини з філософської точки зору. Звернено увагу на уявлення сучасних вчених щодо проблеми світоглядної свідомості особистості. Подано аналіз регуляторів, які визначають поведінку людей у складній взаємодії з іншими соціальними регуляторами.

Актуальність статті. На сучасному етапі життя суспільства науковці у рамках провідних досліджень розглядають вищий рівень ієрархії особистісного як вищий сенс, що розуміється як особистісна цінність, яка проявляється як стабільний, найбільш стійкий конструкт ініціації смислоутворення і мотивоутворення, що бере свої витoki у соціокультурному цілому, до якого належить суб'єкт, у тому числі і в особливостях контексту його професійної діяльності.

Мега статті. У зв'язку із посиленням наукового стресу до особових деформацій в різних професійних контекстах виникає необхідність розглянути їх специфіку залежно від рівня і особливостей соціальних диспозицій, в яких дана професійна діяльність реалізується.

Прерогатива філософського знання – пізнання сутності людини. Масштаб такого пізнання передбачає первісне врахування вихідної якості людини. Як будь-яка реалія буття, що має життєво-сміслову значення для людей, діяльність стає предметом не тільки об'єктивного раціонально-теоретичного пізнання, але і ціннісної, духовно-практичної свідомості, що виробляє певне ставлення до цих реалій, передбачає їх певну оцінку. Відтак, духовний світ людини має свою структуру, закономірності, логіку розвитку й функціонування. Ядром духовного світу особистості є світогляд як організуюча, інтегруюча та впорядкована сила.

Світогляд – це серцевина духовного світу людини, спосіб його внутрішньої організації. Він функціонує у внутрішньому бутті особистості та в реальній життєдіяльності людей як спосіб духовно-практичного освоєння світу і форма само-свідомості суб'єкта. Це феномен, який робить людську свідомість власне людською, становить основну мету людського існування. Він являє собою цілісне усвідомлене переживання співвідношення «людина – світ» і виступає універсальним регулятором духовної і практичної діяльності людини [1, с. 5].

У дослідженнях співвідношення між світоглядом і свідомістю було виявлено їх нерозривну єдність: світогляд є невід'ємним атрибутом свідомості, оскільки хоч «свідомість, як і мислення, здається відмінною від світогляду, однак якщо брати її не в окремих актах, а в системоутворюючих елементах, у принципах діяльності, то стрижнем її постає світогляд. Останній у кінцевому рахунку задає свідомості горизонт та спосіб бачення світу і самої себе у цьому світі» [2, с. 17]. Отже, світоглядна свідомість є основою свідомості загалом, яка за своєю сутністю є влаштованою та впорядкованою.

Світоглядна свідомість на своєму буттєвому рівні виявляється як світопереживання, світосприйняття, світовідчуття. Спосіб світоглядного освоєння дійсності визначається уявленнями про універсальні зв'язки всесвіту та сутнісні властивості дійсності.

Здійснитись в якості Людини – в цьому, на думку визначного сучасного філософа М. Мамардашвілі, полягає людське призначення. Можливість такого самоздійснення він вбачає у цивілізованій грамотності, точному мисленні, усвідомленні власних проблем, умінні звітуватися перед собою. Поділяючи біль Ф. Ніцше за «останню» людину, філософ доходить висновку, що єдиний можливий шлях стати «надлюдиною», такою, що прагне зробити свою свідомість, мислення, волю більшою свідомістю, мисленням, волею – це намагатися дорівнятися до людського в самому собі [3, с. 117].

Усі глобальні проблеми: соціальні, технічні, екологічні – людина створила собі сама. І розв'язання їх полягає у розв'язанні головної проблеми – свідомості та самосвідомості. Неможливо бути вільним перед технічними чи іншими проблемами, будучи невольним у суспільному житті, оскільки свідомість – єдина.

М. Хайдеггер проголошує людину не володарем всього суцього, а пастухом буття. Людське існування – це не панування, влада, підкорення, а піклування про буття. Насамперед про буття самої людини [4, с. 310]. У зв'язку з цим гостро постає питання індивідуальної свободи людини. Не існує індивіда, який би не потребував інших, але разом з тим індивідуальна свобода не заперечує зв'язки індивіда з суспільством. Детермінація людини йде обов'язково через групу, через безпосередній соціум, який повідомляє їй правила й орієнтири поведінки.

Справді, соціальне середовище особистості навіть на рівні повсякденності набуває глобального характеру. Особистість безпосередньо включена в універсальні взаємозв'язки – як споживач побутових товарів, як користувач різноманітною інформацією, як працівник, як реципієнт творів культури. Інакше кажучи, простір повсякденного життя особистості перетинає багато меж.

Дослідження соціального простору в науці має певні традиції. Свої варіанти підходу до даної проблеми пропонували Е. Дюркгейм, Г. Зіммер, П. Сорокін, Дж. Морено та інші відомі соціологи. Певною мірою соціологічне уявлення про соціальний простір та соціальний час розширили П. Бергер і Т. Лукман у праці «Соціальне конструювання реальності». Зокрема цьому слугує розроблення ними понять соціального порядку та інституційного порядку і його меж.

Соціальний порядок – філософсько-соціологічна категорія, яку використовують для позначення встановлених зразків, постійних структур, процесів та притаманних соціуму змін, що відображаються на поведінці і взаємодії індивідів та на функціонуванні соціальної системи в цілому. Ідея існування певної всезагальної форми буття соціуму – соціального порядку – виникає в філософії античності завдяки працям Платона та Аристотеля. Однак в якості поняття соціальний порядок формулюється лише в епоху Просвітництва в теорії громадського (соціального) договору. Найвідоміші соціально-філософські концепції цієї теорії належать Гобсу, Локку та Руссо. Теорії «соціального договору», запропоновані епохою Просвітництва, розроблялися (хоч і в суттєво зміненому вигляді) авторами пізнішого часу. Так, Спенсер трактував соціальний порядок як заснований на особливих інтересах та договірних відносинах; через умови соціального договору підходили до аналізу проблематики соціального порядку Поппер та Хайек.

Е. Дюркгейм постулював центральність моралі та духовності у поясненні процесів соціальної інтеграції та порядку. Т. Парсонс визначив соціальний порядок у суспільстві як заснований на підтримці та сприйнятті соціальних норм та цінностей [5, с. 998].

Через категорію «**соціальний простір**» можна розглядати соціальний устрій суспільства, соціальний порядок у його сферах. Соціальний ареал життя особистості – це частина соціального простору, присвоєна особистістю, простір, у якому розгортається її соціальна діяльність. Це система усталених, повторюваних, ієрархізованих соціальних зв'язків (економічних, політичних, культурних, духовних; офіційних і неофіційних; формалізованих і неформалізованих; буденних і особливих).

Отже, **соціальний ареал життя особистості** – це соціальний порядок розгортання її життєдіяльності у соціальному просторі, окреслений певними соціальними межами. Він визначається її соціальним статусом, який визначає обсяг соціального простору особистості, займаний нею у суспільстві.

Суттєвою детермінантою соціального ареалу життя особистості виступає її внутрішній світ, суб'єктивна сфера. Соціальний ареал життя особистості окреслюють не тільки об'єктивно діючі зараз соціальні відносини, а й сформовані у неї соціокультурні ідентичності, що не завжди відповідають її актуальним соціальним відносинам [6, с. 22].

Соціокультурне поле постає як взаємопов'язана мережа ідей, правил, дій та інтересів. Мережа ідей (вірувань, доказів, дефініцій) утворює «соціальну свідомість». Мережа правил (норм, цінностей, приписів, ідеалів) формує нормативний вимір. Взаємопов'язані мережі взаємодій репрезентують «соціальну організацію», а мережі інтересів (життєвих шансів, можливостей, доступу до ресурсів) – вимір за шкалою можливостей або «соціальну ієрархію» [7, с. 129].

Людське суспільство як відкрита, необоротна, нерівноважна система, така, що саморозвивається і самоорганізується, може еволюціонувати в будь-яких напрямках, і внутрішня свобода індивіда, його вибір відіграє тут далеко не останню роль. Внутрішній світ особистості є найважливішим і провідним компонентом усього суспільно-історичного розвитку.

Соціальний саморозвиток людини подібний до соціального саморозвитку суспільства, але далеко не тотожний йому. Саморозвиток індивіда має випереджуючий характер порівняно з саморозвитком суспільства, і його діяльність у сферах мислення, спілкування все більше перетворюватиметься на самодіяльність. Тобто сама людина є абсолютною цінністю, більше того – цінністю-ціллю і ні в якому разі не цінністю-засобом, проти чого застерігав ще І. Кант.

Суспільство як система такого ж порядку, що й людина, теж є суб'єктом цінностей. Але становлення самоцінної особистості неможливе без реалізації таких найбільш **загальних цінностей**, як сенс життя, краса, істина, свобода, справедливість, які, в свою чергу, мають величезний вплив на соціалізацію особистості. Завдяки ціннісній свідомості людина не тільки здійснює особистісний вимір соціуму, а й «задовольняє духовну потребу в моральності свого буття, яке сприяє особі у здійсненні її самореалізації» [8, с. 61].

Цінність – це поняття, яке вказує на культурне, суспільне або особистісне значення явищ і фактів дійсності. Весь предметний світ можна розглядати й оцінювати з точки зору добра і зла, прекрасного і потворного. Це предмети матеріальної і духовної діяльності людини, суспільні відносини і природні явища, які можуть задовольняти потреби суспільства. Установки, оцінки, заборони, вимоги, тобто суспільні норми, що виступають орієнтирами і критеріями діяльності людей, складають суб'єктивні цінності. Ціннісне ставлення людини до світу формується в процесі поєднання таких предметних і суб'єктивних цінностей. Цінності завжди мають соціальний характер. Вони формуються в процесі соціалізації на основі суспільної практики індивідуальної діяльності людини в рамках певних конкретно-історичних суспільних відносин і форм спілкування людей.

На ціннісні орієнтації впливають усі чинники людського існування. Загальнолюдські чинники формування цінностей є водночас індивідуальними, залежно від масштабу особистості та ступеня її зрілості. Цінності та їх ієрархічна структура мають конкретно-історичний і особистісний характер. Система ціннісних орієнтацій, якою окреслюється сукупність найбільш важливих якостей внутрішньої структури особистості, складає підвалини її свідомості і поведінки та безпосередньо впливає на її розвиток. Отже, конкретна система ціннісних орієнтацій і їх ієрархія є регулятором розвитку особистості.

Знаходячись у власному внутрішньому світі, людина завжди шукає підтримки у зовнішній реальності. Розгортаючи певний індивідуальний світ, вона шукає (і знаходить в ціннісно-смісловій сфері) ґрунт для поєднання з іншими індивідуальними світами [9, с. 62].

М. Шелер бачить можливість збереження співвідношення між ціннісним універсалізмом й індивідуалізмом тоді, коли кожен індивідуальний суб'єкт знаходить свої цінності, не втрачаючи з поля зору віхи морального і культурного розвитку, а також загальнозначущі цінності. Тільки у взаємопроникненні загальнозначущих й індивідуальнозначущих цінностей суб'єкт (соціум) досягає такого стану, коли індивідуально-особистісне благо не тільки не суперечить суспільному, а й обумовлює його. Особистість, як активний суб'єкт суспільного життя, визначає собою, втілює в собі ті ж самі загальнолюдські цінності, якими керується суспільство. Підвищення їх ролі поєднується з підвищенням індивідуальної відповідальності за те, що відбувається у світі, і, таким чином, «...індивід може здійснити вплив на світ, що його оточує, визначаючи напрями, в яких рухається суспільство» [10, с. 19].

Як відомо, лінії взаємодії політики і релігії, порядку і права завжди перетинаються на людях. І від особистості залежить, яким буде соціальний порядок, що включає усі вказані аспекти, – гуманним, демократичним чи навпаки – вузькогруповим, клановим. Адже саме у внутрішньому світі людини живуть життєдайні імпульси людяності, гуманності, справедливості. Недарма розвинуті країни світу здійснюють нині перехід до нового типу суспільних зв'язків, де на перше місце у соціальних пріоритетах виходить особистість, розвиток її потенції. Гармонізованість внутрішнього світу людини – передумова ефективності, плідності для суспільства, процесу взаємодії політики, релігії і права як основи соціального порядку.

Особистість не є лише сукупністю соціальних відносин. Вона не є тільки персоналізацією суспільства чи його частини або ж існуючих у ньому зв'язків. Цим вона не вичерпується. Людина – не умоглядна абстракція, якою вважав її К. Маркс. Це і не лише «історичний індивід» М. Вебера – «комплекс реально існуючих історичних зв'язків, що їх ми об'єднуємо в одне за їх культурним значенням» [11, с. 46].

Особистість – це не просто носій конкретних історичних суспільних відносин, але «людина, яка здійснює активну дію на них згідно зі своїми індивідуальними здібностями, свідомістю й організованістю, трудовою та громадсько-політичною активністю» [12, с. 247]. Через це особистість – насамперед неповторна, унікальна істота.

Особистість виконує в житті різні соціальні ролі: трудівника, власника, споживача, творця, громадянина, сім'янина тощо. Але вони ніколи не бувають рівнозначними. Пріоритетність якихось з них залежить не лише від конкретних умов, а й від усвідомлення цінності певної ролі, якою її наділяє світогляд.

Багатство взаємодії людини із навколишнім середовищем виявляється й у різноманітності механізмів соціалізації особистості, в тому числі й правової. В юридичній науці існують різноманітні підходи до визначення змісту, ролі та функцій правової соціалізації в системі соціокультурної адаптації особистості до змінюваних умов розвитку. Одні вважають, що правова соціалізація – це сукупний (цілеспрямований та стихійний) процес виховання індивіда в широкому сенсі, інші розглядають правову соціалізацію як процес формування зразків правомірної поведінки членів суспільства, треті акцентують увагу на засвоєнні (інтеріоризації) особистістю правових знань, норм та цінностей.

Цілісне бачення людини як суб'єкта соціальних відносин дозволяє зробити висновок, що виокремлення того чи іншого аспекту процесу правової соціалізації особистості є досить штучним [11, с. 110]. Індивідуальна свідомість нероздільна за своєю суттю. Різноманітні сфери та рівні її не просто пов'язані, а й постійно переходять одне в інше. Тому, на думку С. Жевакіна, правова соціалізація особистості – це обумовлений впливом широкої сукупності соціокультурних факторів процес формування повноцінного члена суспільства, який відповідає конкретно-історичному типові соціальних очікувань, здатен орієнтуватися в правовому середовищі та діяти, усвідомлюючи взаємну відповідальність соціальних суб'єктів за свої рішення та дії [12, с. 220].

Оцінюючи суспільство, його членів та себе, взаємні вимоги, норми поведінки та спілкування, декларовані ідеали та моральні принципи, людина керується принципами та уявленнями про реально діючу в суспільстві систему правовідносин та пов'язаними з нею суб'єктивними очікуваннями. Постійне зіставлення очікуваного та дійсного, реального провокує двозначність буття людини, вносить в нього конфлікт і дисфункції. Людина намагається впорядкувати існуючий навколо неї світ економіки, політики та права у відповідності зі своїм нормативним баченням. Таким чином, в ході правової взаємодії макро- та мікросистем, суспільство впливає на людину, а людина – на суспільство.

Право визначає предмет такого регулювання, який в аспекті співвідношення суб'єктивного й об'єктивного може бути представлений як змістове поле: взаємодії суб'єктів; здійснення кожним суб'єктом власної соціальної функції; вибору суб'єктом варіанта поведінки; самореалізації суб'єкта; засвоєння найважливіших компонентів накопиченого соціального досвіду [1, с. 22].

Право визначає структуру взаємних дій суб'єктів. Кожна дія може бути представлена в системі суб'єкт і об'єкт дії; об'єктивна і суб'єктивна сторона дії. Відображення в праві того чи іншого елемента складу юридично значимого вчинку означає істотність для суспільства даного елемента, і навпаки.

Право визначає засоби впливу на суспільні відносини, регулюючи умови та динаміку соціальних змін. В якості інструмента використовуються юридичні стимули та санкції. Різна тяжкість мір юридичної відповідальності, як правило, пов'язана з різною соціальною цінністю охоронюваних соціальних інтересів.

Вплив права на свідомість та волю індивідуумів має декілька аспектів. По-перше, все те, що сформульовано у нормативному акті і звернене до свідомості особи. Вплив шляхом прямого представлення норми у словесному формулюванні є наважливішим каналом соціалізації і набуття нею знань про норми [5, с. 156]. По-друге, це орієнтація на здійснення тих чи інших вчинків або утримання від них. Як справедливо стверджував С. Рубінштейн, «сам вплив, що змінює наявне буття, об'єктивну ситуацію, в той же час реалізує дещо нове в самій людині, що стає в ній саме цією дією в цій ситуації. Повторення суб'єктом певних вчинків перетворюється в установку індивідуальною свідомістю» [6, с. 345]. По-третє, регулюючи суспільні відносини та змінюючи умови життєдіяльності суб'єкта, право впливає на його соціальний та юридичний статус, коло спілкування та інші соціальні функції.

Роблячи акцент на праві як на опрідметненому, інституційному утворенні (його якостях, структурі, закономірностях), на тому, що воно виступає в якості «силового» нормативного регулятора, не можна забувати, що позитивне право має в той же час «інший вимір», являючи собою явище духовного життя суспільства. Воно містить критерії поведінки людей, їх судження про цінності і в цій площині може бути охарактеризоване як духовно-інтелектуальний фактор. Саме з цього боку позитивне право, весь час залишаючись могутнім «силовим» інструментом, так чи інакше сприймає цінності й досягнення культури, гуманітарні ідеали та моральні критерії.

Високим та досить значимим різновидом правової ідеології є юридичний світогляд. До недавнього часу радянська правова наука, відштовхуючись від ряду висловлювань Ф. Енгельса, демонструвала різко негативне ставлення до цього різновиду правової ідеології. Між тим правова ідеологія, адекватна такому праву, котре займає високе місце в житті суспільства, тобто праву громадянського суспільства, тільки тоді й може бути визнана такою, що відбулася, коли ідеологія набуває якості юридичного світогляду – системи поглядів, побудованої на безумовному – і на словах, і на ділі – визнанні вищої значимості у життєвих справах правових цінностей та ідеалів [7, с. 269].

Висновок

Право як ланка всього комплексу регуляторів, що визначають поведінку людей, перебуває в складній взаємодії з іншими соціальними регуляторами. Найважливішими серед них є світогляд і мораль особистості та держава, соціальна спрямованість якої встановлює, регулює та підтримує існуючий в ній соціальний порядок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гітун Н. Світопереживання як онтологічна основа світогляду людини // Науковий вісник ВДУ. Філософські науки. – 1999. – № 11. – С. 5-9.
2. Шинкарук В.И. Сущность мировоззрения. Научное мировоззрение как его высший исторический тип // Научное мировоззрение и социалистическая культура. – К., 1988. – С. 13-57.
3. Мамардашвили М.К. Как я понимаю философию. – М., 1992. – 414 с.
4. Хайдеггер М. Европейский нигилизм // Проблема человека в западной философии. – М., 1988. – С. 308-315.
5. Всемирная энциклопедия. Философия. – М., 2001. – С. 998.
6. Шульга М. Соціальний ареал життя особистості // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 2. – С. 20-23.
7. Злобіна О. Категорія «особистість» у системі понять соціологічної теорії // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 2. – С. 121-134.
8. Ціннісні орієнтації: Аналіз соціально-філософських концепцій. – К., 1995. – 205 с.
9. Рубіновська Т. Зміст та етапи саморозвитку особистості // Науковий вісник ВДУ. Філософські науки. – 1999. – № 11. – С. 61-65.
10. Шелер М. Сутність моральної особистості // Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрямки. – К., 1996. – С. 10-30.
11. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. – К., 1994. – С. 46.
12. Крапивянский С.Э. Социальная философия. – Волгоград, 1996. – С. 247.

О.С. Бадюл

Философская природа анализа духовности человека

В статье рассмотрена проблема духовности человека с философской точки зрения. Обращено внимание на представления современных ученых относительно проблемы мировоззренческого сознания личности. Подано анализ регуляторов, которые определяют поведение людей в сложном взаимодействии с другими социальными регуляторами.

O.S. Badyul

In the article the problem of spirituality of timber-toe is considered philosophical point of view. Appeal attention on presentation of modern scientists on the problem of world view consciousness of personality. The analysis of regulators which determine the conduct of people in the difficult co-operating with other social regulators is given.

Стаття надійшла до редакції 04.04.2008.